

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2025.25.2.21-42>

Interventions in the Older Substance of Sacral Objects from the 2nd Half of the 20th Century to the Present. Analyses Of Causes

Zásahy do staršej substance sakrálnych objektov od 2. polovice 20. storočia po súčasnosť. Analýza príčin

Andrej Botek

Abstract

Sacral architecture is an important part of the world cultural heritage. It forms our space, and it is a signal sign for all the spiritual statement of a specific religious community. Its material substance is often object of various interventions. But at present it brings new questions. From the middle of the 20th century till today it brings new perspectives. This is caused both by change in the architectural method, new material and technological possibilities and also by changes resulting in cause of the Catholic churches from the II. Vatican Council. This article deals with causes that influence interventions in christian sacral architecture in the modern situation.

Keywords: Modern sacral architecture. Causes of interventions. Liturgical changes. Disturbed construction. Modernisation. Values.

Úvod

Fenomén kostola sprevádza veriaceho človeka ako ontologický symbol. Jeho existencia je v našom priestore tak stáročiami zafixovaná, že sa dotýka vnútra každého človeka, či je veriaci, alebo neveriaci (Bišťan, 2002, 28). Kostol neodmysliteľne tvorí naše prostredie, je fyzickým dielom, ale sprostredkúva dôležité duchovné odkazy. Nie je len funkčnou stavbou, v princípe je sebvýjadrením cirkevného spoločenstva. Človek vďaka tomu, že je aj bytosťou vzťahovou, je bytostne otvorený pre realizáciu sociálnych vzťahov a sociálnej komunikácie, ktoré sú založené na autentickej láske (Ondrášik, Ondrášiková, 2024b, 44), čo sa prejavuje aj spoločným slávením náboženského kultu. Sakrálna architektúra kresťanská sa rozvíjala ako priestor, vyčlenený z profánneho prostredia a špecifickým spôsobom určený ku komunikácii medzi človekom a Bohom (Filipek, 2002, s. 18). Ľudská aktivita diela nielen vytvára, ale v priebehu času do nich zasahuje, mení ich,

dopĺňa. To sa, samozrejme, týka aj architektúry vo všetkých jej prejavoch a typologických okruhoch. K stavebným zásahom do starších substancií dochádzalo v každej etape skoro dvetisícročného historického vývoja kresťanských sakrálnych stavieb a dochádza k nim v rôznej miere aj v súčasnom období. Menia sa mnohé východiskové podmienky, ktoré ovplyvňujú obrovské zmeny v materiálovej a technologickej báze, pohľady na architektonickú tvorbu i transformačné procesy vyplývajúce zo spoločenských podmienok (sekularizácia, individualizácia, ústup tradície atď.).

Ak chceme uvedenú problematiku postihnúť v čo najucelenejšom systéme bez náhodilostí, je potrebné stanoviť si kritériá, ktoré budú vyjadrovať spoločné znaky a jednotlivé hľadiská. Hodnotenie zásahov do staršej substancie musí postihnúť celú škálu hľadísk, ktoré sa pri jednotlivých klasifikáciách, vzhľadom na to aké je triediace kritérium, preskupujú. Chcel som zvoliť také delenie, aby sa postihla:

1. príčina zásahu (prvotný dôvod),
2. forma zásahu (jeho základná typológia),
3. miera zásahu (vzťah k pôvodnej substancii),
4. metóda zásahu (výrazovosť).

Tieto hlavné oblasti predstavujú širšiu a opäť prelínajúcu sa štruktúru. I keď tu ide najmä o príčinné, typologické, objemovo-proporčné a metodicko-koncepcné vzťahy, je možné vytvárať ľubovoľné podrobnejšie klasifikačné rady (napr. z hľadiska pôdorysných foriem, hmotových útvarov, tvarov, kompozície, tektoniky, uplatnenia materiálov, dispozičných väzieb a pod.).

Predkladaná schéma umožňuje ďalšie spresnenia. Tieto oblasti spolu veľmi úzko súvisia a čiastočne sa prekrývajú – napr. príčina môže určovať základnú povahu zásahu. Týka sa to najmä vzťahu liturgických zmien a interiérových úprav. Taktiež je treba si uvedomiť, že určitý druh zásahu môže byť vyvolaný viacerými príčinami, resp. istý metodický prístup (napr. pamiatková obnova) je aplikovateľný pri viacerých druhoch zásahov.

V dnešnom období ide o dve rámcové skupiny: zásahy do starších, historických, väčšinou pamiatkových objektov a zásahy do novodobých objektov. V oboch prípadoch je odlišný prístup, pretože v prvej skupine je potrebné zvažovať a rešpektovať rôznorodé hodnotné vrstvy.

Príčiny zásahov do staršej substancie

Pri úvahách o zásahoch do staršej substancie a jej úpravách je v prvom rade potrebné stanoviť dôvod takéhoto zásahu. Dôvod do značnej miery ovplyvňuje aj zvolenú formu zásahu. V inom príspevku (Botek, 2024) som predostrel hlavné príčiny zásahov v historickom období až do konca 19. stor. Mnohé z týchto dôvodov sú aktuálne aj pre obdobie od 20. stor. až do súčasnosti. Avšak nadobúdajú úplne iné prejavy, nakoľko sa menia mnohé východiskové podmienky. V prvom rade tu pôsobia nové možnosti architektúry,

odvíjajúce sa od nových technických a technologických možností. Je to tiež nový pohľad na architektúru ako takú s novými tendenciami, smerovaniami a teóriami. Vývoj od 20. stor. až po dnešnú situáciu nemožno automaticky považovať za kontinuálny priebeh minulých storočí¹. Za najčastejšie súčasné príčiny možno menovať:

A. Narušený stavebno-technický stav

Mám na mysli situácie, kedy objekt vplyvom postupujúceho procesu starnutia materiálov, v častej kombinácii so zanedbanou údržbou, začína postupne prejavovať známky zhoršujúceho sa stavebno-technického stavu, ktoré môžu viesť k havarijnej situácii. Môže tu byť celá plejáda technických otázok narušenia hmotnej podstaty murív, klenieb, stropov, konštrukcií, krovu atď. V prvom rade sú tu nutné zásahy sanujúceho charakteru – statické zabezpečenie narušených prvkov a konštrukcií, výmeny výplní, krovu, krytín, zásahy odstraňujúce zvlhčenie (sanačné omietky a pod.)² atď. Táto prvotná príčina môže vyvolať ďalšie súvisiace zásahy, rozdielne podľa miery a povahy zásahu:

Výlučná technická sanácia – konsolidácia objektu. V tomto prípade sa zrealizuje len výlučne taký zásah, ktorý súvisí s konkrétnou špecializovanou potrebou, ako boli spomenuté v predošlom odstavci. Zásah si nerobí nároky na výrazovú zmenu objektu či už v interiéri, alebo exteriéri. Samozrejme, môže dôjsť k zmenám výrazu konkrétnych vymenených prvkov (okná, dvere, krytina, dlažba...). Narušený stavebno-technický stav môže byť prvotnou príčinou nasledovných foriem:

- celková obnova (pamiatková) objektu,
- zväčšenie objektu prestavbou,
- zväčšenie objektu dostavbou,
- asanácia objektu a následná novostavba.

Tieto intervencie nepatria medzi príčiny, sú len nimi vyvolané, preto ich bližšie nereflektujem. Samozrejme, uvedené súvisiace zásahy nie sú viazané na predošlý zlý stavebno-technický stav a sú realizované aj bez takejto prvotnej príčiny. Každá z uvedených kategórií prináša svoje ďalšie špecifiká. Pri celkovej (dnes spravidla pamiatkovej) obnove objektu by mali byť realizované príslušné pamiatkové výskumy (reštaurátorský, architektonicko a umelecko-historický a pod.).

¹ Súčasná sakrálna architektúra musí odpovedať aj na nové výzvy, akými je nové ohlasovanie kresťanskej zvesti (nová evanjelizácia), ale i postupná sekularizácia, individualizácia, myšlienkový synkretizmus a ústup od tradičných foriem náboženskosti (Botek, 2023, 14).

² K technickým sanáciám sakrálnych objektov sa vyjadrovalo viacero špecializovaných príspevkov. Napr. k otázkam zvlhčenia bližšie: Pichová, 2010, k strešným konštrukciám Oláh, 2002, k zásahom protipožiarnej ochrany Mikolai, 2002 a pod.

B. Zvyšovanie štandardu vybavenia (modernizácia)

Ide o súbor najrôznejších zásahov, ktorých cieľom nie je oprava narušeného technického stavu, ale zlepšenie prevádzkovej pohody a bezpečnosti, v zmysle súčasných štandardov. Najčastejšími príkladmi bývajú:

- riešenie vykurovacieho systému (podlahové, zabudované do lavíc, sálavými telesami a pod.)³,
- riešenie osvetľovacej sústavy,
- riešenie ozvučovacej sústavy,
- riešenie klimatizácie,
- riešenie bezpečnostného kamerového systému,
- výmena mobiliáru (spravidla lavíc za pohodlnejšie),
- vkladanie zádverí a filtrov – ochrana pred nepriazňou počasia,
- vkladanie bezpečnostných mreží.

V prevažnej miere ide o úpravy do pamiatkových sakrálnych objektov bez podstatnejšieho dopadu na hmotnú substanciu. Vždy je však potrebné miesta nového trasovania podrobiť príslušným výskumom, aby nedošlo pri ich vykonávaní k stratám nepoznaných hodnotných prvkov (nástenné maľby, tvaroslovné články atď.). V prípade zásahu do podlahových vrstiev je aktuálny archeologický výskum. Uvedené zásahy taktiež môžu vyvolať ďalšie následné aktivity. Pri stavebnej realizácii pamiatkových objektov treba rešpektovať: zásady reverzibility technického zásahu, rešpektovania autenticity stavby a umiernenosti stavebných prác (Makýš, 2002, s. 103). Úpravy, ktoré prinášajú so sebou situovanie opticky vnímateľných prvkov (svietidlá, reproduktory, zádveria, mreže), je potrebné riešiť ako novotvar s ohľadom na dochované charakteristické hodnoty originálu. V nedávnej minulosti bolo snahou priblížiť sa historickému originálu. Takto sa napr. v 90. rokoch 20. stor. riešili deliace mreže v bratislavských kostoloch františkánov, alžbetínok a uršulínok (posledne menovaný spolu s preskleným zádverím). Výsledný výraz môže však viesť k omylu, že tieto prvky pochádzajú z obdobia baroka.

C. Rehabilitácia objektu

V tomto prípade ide o objekty, ktorých hmotná podstata a hodnotová sústava boli podstatne narušené čiastočným zničením, alebo boli objekty úplne zničené. To platilo v minulosti pre násilné deštrukcie vojnovými udalosťami (bombardované kostoly nemecké, zničené kostoly poľské). Ich obnovou sa teda rehabilituje pôvodný stav, ktorý by za normálnych okolností nebol komunitou zmenený. Možno sem zaradiť i iné príčiny deštrukcie, napríklad opustením a chátraním. Tu mám na mysli tie prípady, kedy ide

³ K vykurovaciemu systému Petráš, 2002.

o sfunkčnenie objektu, nie o pamiatkovú prezentáciu ruiny. Túto možno chápať ako krajnú polohu – nie v zmysle rehabilitácie objektu v jeho funkcii, ale v zmysle rehabilitácie jeho znaku alebo významu. Z hľadiska hmotného rozsahu ide najmä o dva základné prípady:

C 1. Rehabilitácia čiastočne zničeného objektu

Ide o zásahy spojené s nutnými stavebno-sanačnými opatreniami a doplnením zaniknutých častí. Podľa miery torzálnosti sa odvíja nielen miera zásahu, ale aj zvolená metodika. V najjednoduchších prípadoch je zachované murivo po korunnú rímsu a absentuje strecha. Vtedy je to otázka riešenia formy zastrešenia, zastropenia a doplnenia výplní otvorov. Môže však chýbať ľubovoľná časť objektu, pričom dokonca časť strechy môže byť zachovaná. Nastávajú nasledovné prípady:

1. Rehabilitácia s cieľom sfunkčnenia:
 - Dostavba chýbajúcej časti formou rekonštrukcie a náznaku – kópia, náznaková rekonštrukcia.
 - Dostavba chýbajúcej časti s hmotným nárastom – novotvar.
2. Rehabilitácia znakovo-významovej funkcie:
 - Prezentácia ruiny – metódy prezentácie torza a výtvarného objektu.

C 2. Rehabilitácia zničeného objektu

V tomto prípade ide o objekty už nejestvujúce, zaniknuté. Forma ich rehabilitácie môže byť rôznorodá:

1. Rehabilitácia s cieľom sfunkčnenia:
 - Rekonštrukcia objektu – kópiou, analogickou, hypotetickou alebo náznakovou rekonštrukciou.
 - Výstavba novotvaru na pôvodnom alebo blízkom mieste.
2. Rehabilitácia znakovo-významovej funkcie:
 - Pripomienka miesta a objektu pamätníkovo-výtvarnou formou s možnosťou náznaku.
 - Pripomienka objektu ako nález v teréne – metódy prezentácie archeologických nálezov.

Oba uvedené prípady spadajú aj do kategórie „spôsobov“ – teda typologického hľadiska, preto budú bližšie reflektované v inom príspevku.

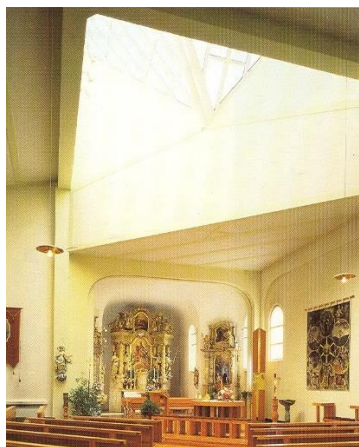
D. Kapacitné požiadavky

Sú u nás snád' najčastejšou príčinou realizácie zásahu (v západných štátoch je situácia skôr opačná a hľadá sa nové využitie pre pustnú chrámy). Odrážajú nárast miestnej komunity, ktorej nepostačujú doterajšie priestorové

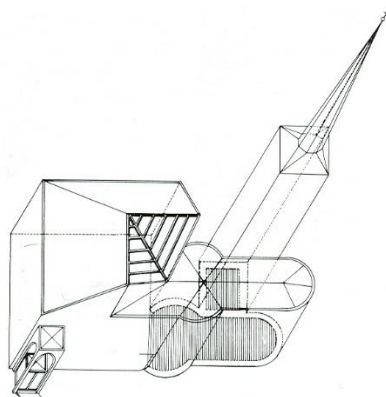
dimenzie. Vlastné riešenie tejto požiadavky môže byť splnené viacerými spôsobmi:

- Kapacitným zväčšením v rámci interiéru. Týka sa to najmä vkladania nových alebo rozširovania existujúcich empor.
- Prístavbou novej hmoty k staršej.
- Prestavbou staršej hmoty s ponechaním jej časti.
- Asanáciou objektu a realizáciou novostavby.

Veľký nárast týchto zásahov bol u nás najmä od deväťdesiatych rokov 20. stor., keď po uvoľnení spoločenskej situácie došlo k nárastu návštev bohoslužieb a odstránení dovtedajších obmedzení. Stavebne sa tak zväčšilo množstvo starších kostolov. U nás možno spomenúť zväčšovania novými hmotami kostolov v Ostrovanoch, Krásnej Lúke, Podhorí (Gojdič, 2002a, s 60). Často však, v prípade historických kostolov, dochádzalo k nepremyslenej strate pôvodných substancií a ich hodnôt pri spornej kvalite nových hmôt. Sporné prípady sa, samozrejme, dotýkajú aj zahraničných realizácií (Kleinarl, Unterberg, Niederau; *Bauten der Erzdiözese*, 1987, s. 120-123, s. 138-139, s. 206-207).

Obr. 01: Kostol v Unterbegu, radikálne zväčšený prístavbou za zničenia časti dispozície. Interiér. Zdroj: *Bauten der Erzdiözese*, 1987, s. 138.

Obr. 02: Kostol v Unterbegu, axonometria. Zdroj: *Bauten der Erzdiözese*, 1987, s. 139.

E. Liturgické zmeny (infrakonfesionalne)

Ide o príčiny zmien v rámci jednej konfesie. Tento celok vlastne predstavuje súbor úprav a zásahov, ktoré priamo súvisia s liturgickou prevádzkou a môžu postihovať riešenia organizácie vlastného priestoru aj jednotlivých liturgických mobiliárových prvkov. Skupina zahŕňa akékoľvek zmeny vyvolané určitou liturgickou požiadavkou súvisiacou buď so zlepšením starej, alebo uplatnením novej. V zásade ich možno členiť na zmeny liturgie a zmeny obradu.

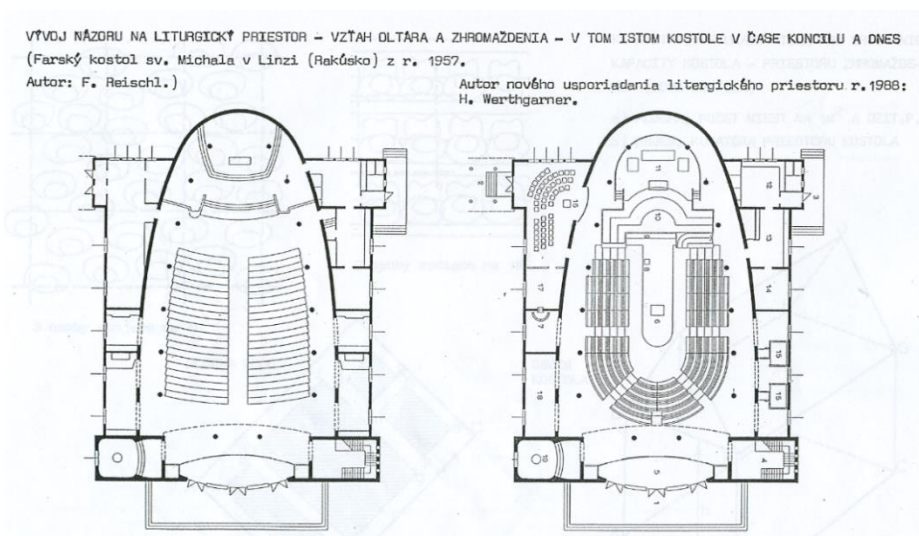
E 1. Zmeny liturgie

Najrazantnejšie sa uvedené zmeny dotýkajú interiérov katolíckych chrámov a súvisia s celkovou liturgickou reformou po II. Vatikánskom koncile. To súvisí s principiálne iným pohľadom na kostol. Koncil predostrel koncept kostola ako miesta zhromaždenia veriacich na uskutočňovanie božieho kultu⁴. V praktickom dôsledku sa celoplošne a celosvetovo dotkli všetkých sakrálnych interiérov, a to historických (v celom stáročnom zábere) i dobových (z 50. a 60. rokov 20. stor.). Liturgická reforma sa stala hlavným zdôvodnením a obsahom obnovy v historických chrámoch. Prišla v čase dozrievania zápasu „starého s novým“ a napomohla k vyjasneniu viacerých otázok (Berec – Berecová, 2010, s. 27). Dochádza k celkovej zmene koncepcie

⁴ Zhromaždenie má vytvárať spoločenstvo, vzájomným prepojením vytvárajúce mystické Kristovo telo a byť tak symbolom Krista prítomného vo svete (Akimjak, 2002, s. 47). Individualistická tendencia, ktorá do Cirkvi prenikla pod vplyvom aristotelovskej logiky, nie je najvlastnejšou podstatou katolicizmu (Ondrášik – Ondrášiková, 2024a, s. 69).

interiéru – vysúvanie oltárov, situovanie tabernákulov, ambón, riešenie pódíí, odstraňovanie predoltárnych cancelli a pod.⁵ Otázku týchto úprav vnímame dnes ako problém vnášania nových obsahov, teologických akcentov a foriem, teda ako problém novej kultúrnej vrstvy (Polomová, 2010, s. 22).

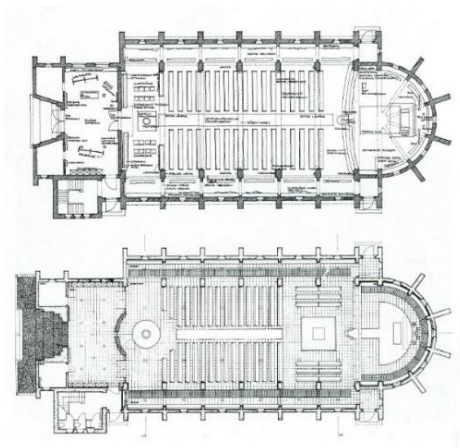
Dobrým príkladom je novostavba kostola v Linzi, realizovaného koncom 50. rokov s riešním vtedy aktuálneho smerového usporiadania, v hmotovom výraze postavenom na efekte parabolického tvaru⁶. V súvislosti s uvedenou liturgickou reformou koncilu bol interiér nanovo preriešený s podstatnou zmenou usporiadania a aj priestorového vnímania. K takýmto zásahom dochádza aj v dnešnej dobe. Najčastejšie z toho dôvodu, že po koncile boli mnohé úpravy provizóriami a dnes sa pristupuje k výmene za náročnejšie riešené interiérové prvky. Podobné liturgické úpravy sa však začali realizovať aj v evanjelických kostoloch (Hamburg - Volksdorf).

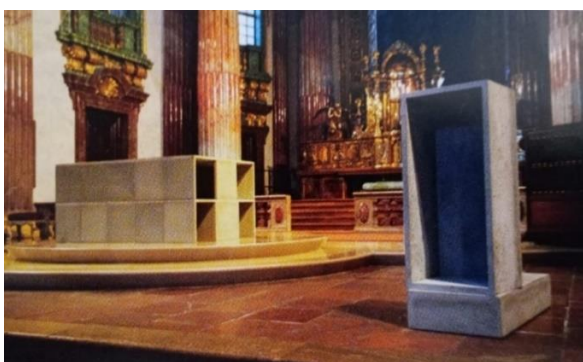
Obr. 03: Úprava interiéru kostola sv. Michala v Linzi. Zdroj: Archív ÚDTAOP.

⁵ Oltár by mal stáť v stredobode priestoru, má sa dať obchádzať, teda by nemal byť spojený tesne s ambonou (Filipek, 2001, s. 11).

⁶ Podobne možno uviesť novodobé liturgické prvky kostola z 50. rokov v Bottrope alebo v jezuitskom viedenskom kostole (Englert, 2003, Kölbl, 2004).

Obr. 04: Úprava liturgických prvkov evanjelického kostola v Hamburgu - Volksdorfe. Zdroj: Hirche, 1992, s. 46.

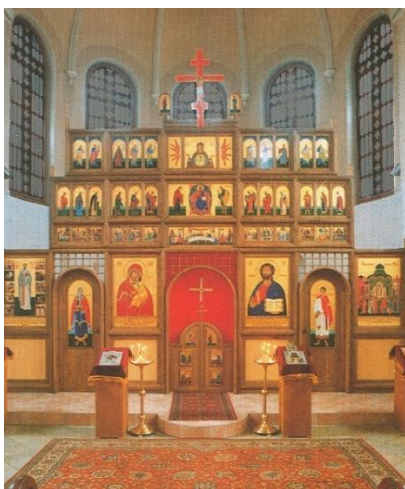
Obr. 05: Nový liturgický mobiliár v jezuitskom kostole vo Viedni. Zdroj: Kölbl, 2004, s. 261.

E 2. Zmeny obradu

V tomto prípade je príčinou zmena obradu – rítu, v rámci tejže konfesie. Najmarkantnejšie viditeľná v prípadoch, kedy objekty koncipované pre rímskokatolícky obrad majú slúžiť pre gréckokatolícky, ktorý má mnohé spoločné črty s pravoslávny. Dochádza k situovaniu ikonostasov (úprava v neoslohovej kaplnke z 19. stor. na Ondrejskom cintoríne v Bratislave alebo v kostole v Šarišskom Čiernom; Botek, 2002, s. 56 a ďalej).

Obr. 06: Novodobý ikonostas v historickom kostole v Šarišskom Čiernom. Foto: Michal Zdravecký.

Obr. 07: Novodobý ikonostas v neogotickom kostole na Ondrejskom cintoríne v Bratislave. Zdroj: Archív ÚDTAOP.

Tieto zmeny všeobecne charakterizuje výmena a situovanie obetných stolov, ambón, tabernákulov, sedesov, spovedníc, sôch, obrazov, vyvýšených plátô, preorganizovanie interiérovej prevádzky a pod., ktoré opäť dominantným spôsobom určujú architektonicko-výtvarné kvality interiéru.

F. Konfesionálne zmeny

Zásahy pri zmene konfesie. Vychádzajú zo zmeny užívateľa – v tomto prípade inej konfesionálnej orientácie. Ide tu o adaptovanie priestoru na nové kultové potreby. Na jednej strane tu pôvodné liturgické zariadenia môžu znamenať pre novú funkciu prekážky, na strane druhej je potrebné vytvoriť predpoklady novej liturgii. Na ilustráciu môžu slúžiť vkladania ikonostasov, potrebných pri pravoslávnej liturgii⁷ do priestorov chrámov realizovaných pôvodne pre rímsky obrad, alebo pri prechode chrámov medzi katolíckou konfesiou a niektorou z protestantských konfesií. Často pri týchto realizáciách dochádza k odstraňovaniu umeleckých diel, ktoré sa viazali na pôvodnú liturgickú príslušnosť a hoci boli pre interiér určené, dnes sa pociťujú ako nehodiace sa. Obdobne v západnej Európe pozorujeme aj zmenu kresťanských chrámov na mešity (Londýn, Hamburg, Toronto).

Hlavnými zásahmi, uplatňovanými v predošlých dvoch horeuvedených prípadoch (E a F) sú predovšetkým:

- reorganizácia presbytérií,
- reorganizácia sedenia veriacich,
- presúvanie liturgických prvkov (oltárov, tabernákulí, krstiteľníc, ambón),
- vkladanie (odstraňovanie) spovedných buniek,
- vkladanie (odstraňovanie) ikonostasov,
- vkladanie (odstraňovanie) chórov.

Pri týchto zmenách je potrebné zohľadňovať hodnotové a pamiatkové kritériá jednotlivých pôvodných liturgických prvkov, ktoré sa stali nepotrebnými (napr. kazateľnice, baldachýny, cancelli) alebo prestali byť pre novú liturgiu znakovito nosné (hlavné oltáre, bočné oltáre). Sú však nositeľmi významných symbolicko-ikonologických výpovedí a umeleckých hodnôt a aj naďalej môžu plniť úlohu umeleckého exponátu.

⁷ Tu neuvádzam gréckokatolícku liturgiu, ktorá je v mnohom podobná pravoslávnej, keďže gréckokatolícky obrad je súčasťou Katolíckej cirkvi. Pri takejto zmene nejde o zmenu konfesie, ale o zmenu obradu.

Obr. 08: Interiér bývalého kostola jezuitov v Amsterdame upravený na mešitu. Na zadnej stene situovaný mihráb. Zdroj: https://www.apostolische-geschichte.de/wiki/index.php?title=De_Zaaier

G. Adaptácia objektu na nový účel

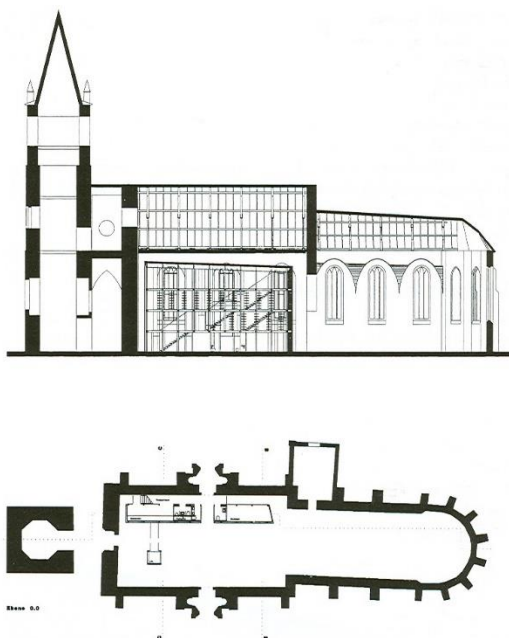
G 1. Obmedzenie liturgickej funkcie

Ide o prípady, kedy spravidla z dôvodu poklesu počtu komunity ako celku alebo návštevnosti, z dôvodu poklesu členov rehoľných spoločností (v prípade rehoľných chrámov), alebo úplného zániku danej náboženskej skupiny, sa pôvodné sakrálné objekty stávajú kapacitne predimenzované. Dochádza spravidla k zásahom, kedy priestor určený na liturgiu ako celok (t. j. s miestom pre laických i klerických účastníkov) sa obmedzí na menší rozsah pôvodnej dispozície. Tento nový funkčný celok sa nanovo prerieši, vrátane mobiliáru. Zostávajúca časť sa využije novým spôsobom, pričom vkladaná nová funkcia vyžaduje jednak oddelenie od liturgickej časti, jednak vkladanie nových interiérových hmôt. V našich podmienkach k takémuto typu zmenšenia liturgickej časti nedochádza, v západnej Európe ich však evidujeme už od prelomu 70. – 80. rokov.

Pri vkladaní interiérových hmôt ide často o výškové predelenie novými podlažiami, emporami, lávkami a ochodzami alebo o riešenie rôznych buniek a pavilónov. Oddelenie liturgickej a novej funkcie môže byť fixné alebo flexibilné. V druhom prípade v čase neliturgického diania je celý pôvodný priestor využívaný na novú aktivitu.

V kostole v MÜNchebergu sa v lodi zrealizoval vstavaný pavilón knižnice, pričom presbytérium ostalo pre liturgické účely (Ludwig, 2002,

s. 27-29). Iný prípad je adaptácia „Lutherkirche“ v Berlíne – Spandau. Časť bola vyčlenená liturgii a stavebne uzavretá oproti zvyšku, ktorý bol podlažne prečlenený a adaptovaný na 12 bytových jednotiek (Hermann, 2003). Kostol sv. Jakuba v Stralssunde bol adaptovaný s flexibilným využitím. Niekedy sa po vyčlenení liturgickej časti zvyšná dispozícia využíva ako farské spoločenské priestory (Lutherkirche - Dortmund, Fürstenwalde, Rantasalmi) alebo na tzv. „zimný kostol“ (Rossow, Pritzler).

Obr. 09: Müncheberg, vstavanie bunkového objektu do interiéru. Zdroj: Ludwig, 2002, s. 30-31.

G 2. Strata liturgickej funkcie

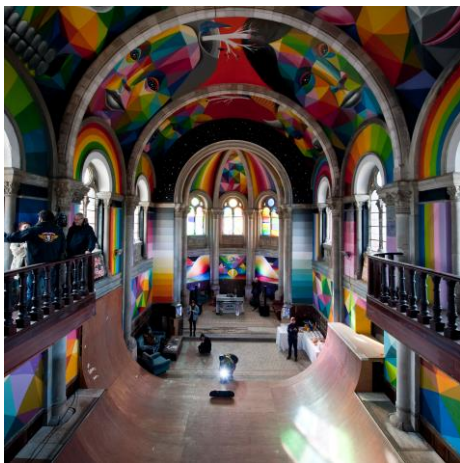
Ide o úplnú stratu liturgickej funkcie, kedy objekt v celom rozsahu prestáva plniť sakrálny účel. K tomuto dochádzalo v nedávnej minulosti v krajinách bývalého komunistického bloku z dôvodov ateizácie a rušenia kostolov, v západoeurópskych štátoch zasa z dôvodu poklesu počtu veriacich a návštevnosti bohoslužieb.

V komunistických štátoch boli kostoly využívané rôzne – v lepších prípadoch na galérie a múzeá, kedy ostali aspon prístupné verejnosti s prezentáciou pôvodných architektonicko-priestorových kvalít. Horšie boli prípady neadekvátneho využitia na novú funkciu spolu s razantnými stavebnými zásahmi. V bývalom ZSSR z mnohých kostolov vznikli sklady, športové haly, plávárne. U nás sú známe tiež príklady skladov (Rusovce – sv. Vít, nemocničné

kaplnky v Podunajských Biskupiciach, Skalici), sýpok (Miloslavov), telocviční (kaplnka saleziánov – Bratislava). Po r. 1989 však dochádza k spätnej adaptácii týchto priestorov s prinavrátením liturgickej funkcie⁸.

V západoeurópskych štátoch sú známe i prípady prestavieb kostolov na reštaurácie, hotely či obchodné domy (Amsterdam). Tieto zásahy sú spojené niekedy so stavebnou obnovou ruinálnych objektov, ku ktorej sa mnohokrát pristúpilo až v 80-tych rokoch. V podstate stále dochádza vplyvom rastúcej sekularizácie k úplným premenám sakrálnych priestorov.

Nové účely prinášajú rôznorodý rozsah stavebných úprav. Galérie a múzeá vyžadujú relatívne najmenšie zásahy. Niekedy netreba vkladať nové konštrukcie (Berlín – Nikolaikirche, Friedrichswerdersche Kirche) alebo aspoň hlavné priestory ostávajú nezmenené (Lübeck – St. Petri). Využívajú sa lávkové galérie a mostíky s nutnými vertikálnymi komunikáciami. V kostole Sv. Kríža v Berlíne (Kreuzkirche) bola okrem interiérových lávk a adaptácie podkrovia v exteriéri pristavaná presklená schodisková veža na podkrovie. Pri adaptácii Mönchenkirche v Jüterbogu (bývalá NDR) na knižnicu došlo len k vstavaní empor do bočných lodí a osadeniu regálov do hlavnej lode. Priečka, realizovaná v mieste bývalého lettnera, oddeľuje v presbytériu koncertnú sálu s pódium. Kostol z r. 1957 vo Wangene (Nemecko) bol nedávno prestavaný na reštauráciu. Osemuholníkový objekt bol pôvodne presvetlený iba svetlíkovou vežou, preto súčasťou úprav bolo aj perforovanie stien vertikálnymi okennými pásmi. Rozsiahlejšie technické zázemie vyvolalo i vyhlbenie nových suterénov.

Obr. 10: Sporná transformácia kostola v Llanere (Španielsko) na skatepark. Zdroj: <https://www.architecturaldigest.com/story/church-converted-skate-park-spain>

⁸ Možno aj skôr spomínaný stavebný boom zapríčinil nezaujem o viaceré historické kostoly, najmä mimo obcí, ktoré ostali nevyužívané a neobnovené. Bližšie: Erdélyi, 2019.

Oba uvedené základné druhy adaptácií zahŕňajú rôznu mieru konkrétnych zásahov. Najčastejšími sú:

- flexibilné mobiliárové členenie,
- delenie dispozičné fixné – priečkami,
- horizontálne delenie – nové podlažné úrovne, emporie, lávky,
- vkladania buniek,
- úprava podkrovi,
- prístavby komunikačných jadier – schodiská, výťahy,
- ojedinele aj vytvárania suterénov.

V západnej Európe, kde sa tento jav vyskytuje už od konca 70. rokov, vzniklo už viacero štúdií, ktoré sa kriticky zaoberajú uvedeným stavom z rôznorodého hľadiska. Jednak v zmysle zásahov do hmoty a dispozície, jednak o vhodnosti viacerých nových prevádzok (Coomans, 2019). Nejde len o Európu, situáciu pociťujú aj v zámorí, napr. v Austrálii (Mascitelli, 2019). Uvedený problém sa riešil viacerými dokumentami aj na úrovni katolíckej a evanjelickej cirkvi⁹. Dôležitým kritériom je i tu zohľadnenie pamiatkových a umeleckých hodnôt, najmä v miestach zásahov, resp. v prípadoch, kedy sa tieto stávajú nadbytočnými – napr. liturgický mobiliár, oltáre a pod. Toto sa však už týka oblasti hmotného členenia, a preto to v tomto príspevku nebudem bližšie reflektovať.

H. Prezentovanie pamiatkových hodnôt

Ide o zásahy, kedy bezprostrednou, nie vyvolanou príčinou je obnovenie narušeného hmotovo-priestorového stavu z hľadiska pamiatkových a umeleckých hodnôt. Pred takouto akciou je potrebné získať najširší súbor poznatkov o jednotlivých stavebných a výzdobných etapách, zamurovaných starších tvaroslovných prvkoch, s rozsahom ich zachovania, technologickými špecifikáciami a hodnotovou analýzou. Na to slúži celý súbor špecializovaných pamiatkových výskumov (architektonicko-historický, umelecko-historický, reštaurátorský, historický, archeologický), na základe ktorých sa stanoví konkrétna forma metódy pamiatkovej obnovy a prezentácie. Samozrejme, ak nejde o objekt, ktorý stratil sakrálnu funkciu a stal sa muzeálnym exponátom, je potrebné zohľadniť i súčasné liturgické faktory a nároky na štandard vybavenia. Podávam členenie základných metód:

- rekonštrukcia primárneho stavu,
- slohová obnova dominantného stavu,
- slohová obnova (rekonštrukcia) viacvrstvová,
- obnova s uplatnením novotvaru,
- obnova zničeného objektu alebo jeho časti.

⁹ Napr. Charta o novom využití starých cirkevných stavieb, Centrálna pontifikálna komisia pre sakrálnu umenie, Rím, 1987; Magdeburský manifest, 22. evanjelický deň cirkevných stavieb, Magdeburg, 1996 a iné (*New uses for old churches*, 2002, s. 273-293).

Dôsledky plynúce z týchto príkladov je potrebné podrobiť hodnoteniu vzhľadom na hmotovú skladbu, výrazovosť, symboliku, i z hľadiska pamiatkových hodnôt konkrétnej architektúry¹⁰. Rešpektovanie hodnôt minulosti súvisí i s otázkou vzťahu k dejinám, od ktorých si nemožno odmyslieť ich náboženskú zložku (Wenz, 2019, s. 42).

Dobрым príkladom môže byť obnova kostola v Turčianskom Jasene z prelomu tisícročí. Ide o stredoveký kostol s renesančnou klenbou a emporou a nálezom výrazných nástenných malieb. Metodicky bolo rozhodnuté prinavrátiť stav do ranogotického obdobia. Došlo k odstráneniu klenby, empory, reštaurovaniu nástenných malieb a rekonštrukcii trámového stropu. V zásade však ide o otáznny prístup, nakoľko zanikli iné mladšie hodnoty (bližšie: Botek – Plekanec, 2000).

Obr. 11: Kostol v Turčianskom Jasene – pôvodný stav. Foto: Vladimír Plekanec.

Obr. 12: Kostol v Turčianskom Jasene – zrekonštruovaný do stredovekej podoby. Foto: Vladimír Plekanec.

¹⁰ I. Gojdič, vychádzajúc z bohatej praxe pamiatkovej starostlivosti a výbornej znalosti terénu, poukázal vo viacerých príspevkoch kriticky na zásahy, ktoré nerešpektovali hodnoty historických architektúr a zdevastovali množstvo pamiatkových hodnôt. Podrobnejšie: Gojdič, 2002b.

I. Zvýšenie výrazovej stránky objektu

V tomto prípade mám na mysli prípady smerujúce k zatraktívneniu vizuálneho pôsobenia objektu alebo doplnenia ikonografických významov formou umeleckého riešenia. Prvý prípad býva charakteristický najmä výmenou výplní a architektonizovaní fasád. Krajné uplatnenie celkovej výtvarnej koncepcie je pomerne zriedkavé a môže viesť k radikálnej výrazovej zmene (Bärnbach – Hundertwasserove úpravy). Časté bývajú zásahy v interiéri, ktoré pokrývajú plochy stien a klenieb maliarskymi kompozíciami.

Jedná sa buď o zvýšenie esteticko-umeleckých kvalít priestoru, alebo častejšie o realizovanie absentujúceho ikonografického programu. Tieto úpravy nezasahujú do stavebnej podstaty objektu, ani nemenia priestorovo-pohybové parametre, znamenajú však zmenené výrazové pôsobenie a môžu viesť k podstatnej zmene zážitku priestoru. Spomenúť môžeme viacautorské výtvarné riešenie v kostole sv. Vincenta de Paul v Bratislave (Botek, 2004, s. 42)¹¹. Žiaľ, v poslednej dobe sa z dôvodu absentujúcej výtvarnej výzdoby chrámov realizujú často neprofesionálne, nehodnotné až gýčové výmalby. Iným prípadom sú síce profesionálne diela, ale také, ktoré nezohľadňujú priestor a agresívne mu dominujú. Za všetky by som menoval viaceré druhotné celostenové realizácie z dielne M. Rupnika.

Obr. 13: Viacautorské výtvarné riešenie presbytéria v kostole sv. Vincenta de Paul v Bratislave. Foto: Andrej Botek.

¹¹ Výtvarná výzdoba sa tu dopĺňala postupne. Hlavnú iniciatívu mal sochár V. Loviška, ktorý zainteresoval širší tím výtvarníkov.

Obr. 14. Celostenová mozaika M. Rupnika umiestnená v kostole na hore Živčák. Foto: Andrej Botek.

J. Zmenená urbanistická alebo hospodárska situácia

Idie o také prípady, kedy zmenami v polohe urbanizmu sídla sa sakrálné objekty dostávajú do konfliktnej polohy, či už pre ich nevhodnú dopravnú polohu, alebo jednoducho z dôvodu, že sú situované v mieste navrhovaného dopravného riešenia, alebo v území, ktoré je nutné vodo-hospodársky regulovať. Najčastejšie ide o menšie kaplnkové stavby. Dôsledkami takýchto príčin bývajú zväčša asanácie častí alebo celých objektov. V prípade ponechania sa často v novej situácii naruša ich vzťahová čitateľnosť (kaplnka nad dopravnou komunikáciou pred obcou Sv. Jurom a nad oporným múrom cesty v tejže obci). Hospodárskymi príčinami býva situovanie na mieste ťažby nerastných surovín, v podmienkach bývalej ČSSR bol z tohto dôvodu v 60. rokoch transferovaný gotický kostol v Moste.

Záver

Sakrálna architektúra tvorí dôležitú súčasť dejín umenia a architektúry, vytvára neodmysliteľne naše prostredie a je signálnym znakom nesúcim pre všetkých duchovnú výpoveď konkrétneho náboženského spoločenstva. Hoci v mnohom vykazuje stálosť foriem, jej materiálna substancia často podliehala rôznorodým zásahom. Tak je to aj v dnešnej situácii, ktorá však od polovice 20. stor. (resp. už od nástupu moderny z prvých dekád 20. stor.) prináša nové hľadiská. Spôsobuje to jednak zmena v architektonickom spôsobe tvorby, nové materiálové a technologické možnosti, ale aj zmeny vyplývajúce pre katolícke kostoly po II. Vatikánskom koncile. Nezanedbateľnou skutočnosťou

je aj spoločenský vývoj v recepcii náboženstva, charakterizovaný postupujúcou sekularizáciou, individualizáciou náboženského prežívania, synkretizmom i ústupom návštevnosti bohoslužieb¹². To spôsobuje výrazný dopad na transformáciu chrámov, ktoré sa stávajú kapacitne nadbytočnými. Okrem „technických príčin“, ako sú rôznorodé sanácie narušeného stavu, zvyšovanie štandardu, rehabilitácie narušených objektov, kapacitné požiadavky, tu výrazne vystupujú i liturgické, konfesiónálne zmeny, transformačné úpravy na nový účel, ale i výtvarné zásahy a metodické pamiatkové úpravy. Sprievodnou otázkou týchto zásahov je nová forma a jej vzťah s pôvodnou substanciou, ktorá môže nadobúdať kontextuálnu i kontrastnú podobu.

Bibliografia

- AKIMJAK, A. 2002. Kostol po druhom vatikánskom koncile. In: Hlinický, J. a kol.: *Sakrálny priestor na začiatku 21. storočia*. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, s. 46-51, ISBN 80-89074-13-8.
- BEREC, D. – BEREČOVÁ, Ľ. 2010. Nové liturgické zariadenie v historickej sakrálnej architektúre. In: *Bardkontakt 2010. Problematika mestských pamiatkových centier. Zborník prednášok*. Bardejov: Mesto Bardejov, s. 27-29, ISBN 978-80-570-2271-8.
- Bauten der Erzdiözese Salzburg 1946 – 1986*. 1987. Salzburg: Bauamt der Erzdiözese Salzburg.
- BIŠŤAN, M. 2002. Mestské pastoračné centrá a kostoly. In: *Sakrálné stavby – 10 rokov výstavby. Zborník prednášok*. Bratislava: Dom techniky ZSVTS, s. 28-35, ISBN 80-233-0472-0.
- BOTEK, A. 2002. Výtvarné dotvorenie sakrálného interiéru. In: *Sakrálné stavby – 10 rokov výstavby. Zborník prednášok*. Bratislava: Dom techniky ZSVTS, s. 53-57, ISBN 80-233-0472-0.
- BOTEK, A. 2004. Výtvarné umenie a sakrálny priestor v súčasnom stretnutí. In: *Moderní sakrální stavby. Mezinárodní konference*. Brno: Fakulta architektury VUT, s. 41-46, ISBN 80-214-2791-4.
- BOTEK, A. 2023. Katolícky kostol v dnešnej diskusii. In: *Studia Aloisiana*, roč. 14, č. 2, s. 13-30, ISSN 1338-0508.
- BOTEK, A. 2024. Hlavné príčiny zásahov do sakrálnej architektúry v historickom období s dôrazom na územie Slovenska. In: *Disputationes Scientifical Universitatis Catholicae in Ružomerok*, roč. XXIV, č. 2, s. 45-64, ISSN 1335-9185.
<https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.2.45-64>

¹² V súčasnej diskusii nadobúda debata o sekularizácii a modernite a ich dôsledkoch pre kresťanské náboženstvo viacero významových rovín. Blížšie: Žuffa, 2016, s. 40.

- BOTEK, A. – PLEKANEC, V. 2000. Reštaurovanie nástenných malieb kostola sv. Margity v Turčianskom Jasene – výsledky výskumov a realizácie prvých troch etáp reštaurovania. In: *Kritériá hodnotenia reštaurátorských prác. Zborník referátov*. Bratislava: Kruh K – Kruh historikov dejín výtvarného umenia, s. 39-51, ISSN 80-968448-0-6.
- COOMANS, T. 2019. What can we learn from half a century of experience with redundant churches? A critical evaluation of a heritage at risk. In: *Dio non abita più qui? / Doesn't God dwell here anymore?* Roma: Pontificia Università Gregoriana, s. 59-76, ISBN 978-88-7575-328-3.
- ENGLERT, K. 2003. Beton im Kirchenraum. In: *Kunst und Kirche. Ökumenische Zeitschrift für Architektur und Kunst*, Vol. 66, N. 3, s. 150-151, ISSN 0023-5431.
- ERDÉLYI, R., 2019. Endangered Churches in Slovak Republic. Passportization, conditions for rescue and recommendations for praxis. In: *Dio non abita più qui? / Doesn't God dwell here anymore?* Roma: Pontificia Università Gregoriana, s. 349-362, ISBN 978-88-7575-328-3.
- FILIPEK, A. 2001. Chrám – teologický pohľad na dom Božieho ľudu. In: *Kostol ako symbol. Zborník prednášok*. Bratislava: Združenie kresťanských pracovníkov kultúry, s. 7-13, ISBN 80-968641-0-6.
- FILIPEK, A. 2002. Chrám – miesto komunikácie s Bohom. In: Hlinický, J. a kol.: *Sakrálny priestor na začiatku 21. storočia*. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, s. 18-24, ISBN 80-89074-13-8.
- GOJDIČ, I. 2002a. Desaťročie prestavieb sakrálnych stavieb. In: *Sakrálna stavba, 10 rokov výstavby. Zborník prednášok*. Bratislava: Dom techniky ZSVTS, s. 58-62, ISBN 80-233-0472-0.
- GOJDIČ, I. 2002b. Aktuálne problémy ochrany sakrálnych objektov na Slovensku. In: Hlinický, J. a kol.: *Sakrálny priestor na začiatku 21. storočia*. Trnava: Fakulta humanistiky Trnavskej univerzity, s. 71-74, ISBN 80-89074-13-8.
- HERMANN, A. 2003. *Wohnen in Baudenkmal Lutherkirche Spandau*. Dostupné na internete: <https://www.schoba.de/immobilien/angebote/vm-lu-03-2.ogr-wohnen-in-der-lutherkirche.htm>, 25.2.2025.
- HIRCHE, B. 1992. Renovierung Ev. Kirche Hamburg – Volksdorf. In: *Kunst und Kirche. Ökumenische Zeitschrift für Architektur und Kunst*, Vol. 54, N. 1, s. 46-48, ISSN 0023-5431.
- KÖLBLB, A. 2004. Künstlerische Interventionen im liturgischen Zentren. In: *Kunst und Kirche. Ökumenische Zeitschrift für Architektur und Kunst*, Vol. 67, N. 4, s. 260-261, ISSN 0023-5431.
- LUDWIG, M. 2002. Kirche und Kirchen im Umbruch. Zum künftigen Umgang mit Kirchengebäuden in Deutschland. In: *New uses for old churches/Nová využití pro staré kostely/Neue Nutzungen für alte Kirchen*. Ústí nad Labem: Albis international, s. 11-50, ISBN 80-86067-67-X.

- MASCITELLI, M. 2019. Fit for use? In: *Dio non abita più qui? / Doesn't God dwell here anymore?* Roma: Pontificia Università Gregoriana, s. 163-170, ISBN 978-88-7575-328-3.
- MAKÝŠ, O. 2002. Realizácie sanácie porúch a údržby pamiatkových sakrálnych objektov. In: *Sakrálné stavby, 10 rokov výstavby. Zborník prednášok*. Bratislava: Dom techniky ZSVTS, s. 102-104, ISBN 80-233-0472-0.
- MIKOLAI, I. 2002. Sakrálné stavby a ich protipožiarna ochrana. In: *Sakrálné stavby, 10 rokov výstavby. Zborník prednášok*. Bratislava: Dom techniky ZSVTS, s. 99-101, ISBN 80-233-0472-0.
- New uses for old churches/Nová využití pro staré kostely/Neue Nutzungen für alte Kirchen*, 2002. Ústí nad Labem: Albis international, ISBN 80-86067-67-X.
- OLÁH, J. 2002. Strešné konštrukcie a ich plášte. In: *Sakrálné stavby, 10 rokov výstavby. Zborník prednášok*. Bratislava: Dom techniky ZSVTS, s. 67-70, ISBN 80-233-0472-0.
- ONDRÁŠIK, I., ONDRÁŠIKOVÁ, K. 2024a. Henri de Lubac: Cirkev a teológia v sebareflexii a v konfrontácii so svetom. In: *Disputationes Scientificalae Universitatis Catholicae in Ružomerok*, roč. XXIV, č. 2, s. 65-79, ISSN 1335-9185. <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.2.65-79>
- ONDRÁŠIK, I., ONDRÁŠIKOVÁ, K. 2024b. Dynamické chápanie osoby v existenciálnom tomizme. In: *Disputationes Scientificalae Universitatis Catholicae in Ružomerok*, roč. XXIV, č. 3, s. 42-50, ISSN 1335-9185. <https://doi.org/10.54937/dspt.2024.24.3.42-50>
- PETRÁŠ, D. 2002. Vykurovacie systémy v sakrálnych stavbách. In: *Sakrálné stavby, 10 rokov výstavby. Zborník prednášok*. Bratislava: Dom techniky ZSVTS, s. 95-98, ISBN 80-233-0472-0.
- PICHOVÁ, M. 2010. Sakrálné objekty – sanácia, vykurovanie, vetranie, plesne. In: *Bardkontakt 2010. Problematika mestských pamiatkových centier. Zborník prednášok*. Bardejov: Mesto Bardejov, s. 36-43, ISBN 978-80-570-2271-8.
- POLOMOVÁ, B. 2010. Východiská obnovy sakrálnej architektury. In: *Bardkontakt 2010. Problematika mestských pamiatkových centier. Zborník prednášok*. Bardejov: Mesto Bardejov, s. 20-23, ISBN 978-80-570-2271-8.
- WENZ, G. 2019. Geschichte als Überlieferungsgeschichte. Eine historische Mikrostudie zur Traditionstheorie. In: Vokoun J. (ed.): *Traditionstheorie im Gespräch der Wissenschaften*. Zürich: LIT Verlag, s. 42-69, ISBN 978-643-91184-1.
- ŽUFFA, J. 2016. Pastoralná teológia a modernita. In: *Studia Aloisiana*, roč. 7, č. 1, s. 37-45, ISSN 1338-0508.

Príspevok vznikol v rámci grantu VEGA 1/0723/23 Sakrálny priestor na začiatku 21. storočia.

Doc. Mgr. Ing. arch. Andrej Botek, PhD.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok

Slovenská technická univerzita v Bratislave, Fakulta architektúry a dizajnu

Námestie slobody 19, 812 45 Bratislava

andrej.botek@stuba.sk